

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**VIAȚA RELIGIOASĂ LA ROMÂNII DIN
MARAMUREȘUL DE PESTE TISA ÎN
SECOLUL AL XX-LEA**

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. Univ. Dr. RADOSAV DORU

DOCTORAND :

IUSCO VASILE

CLUJ-NAPOCA

2013

CUPRINS

INTRODUCERE.....	p. 5
1.Scopul lucrării și istoriografia temei.....	p.10
2.Metode de lucru.....	p.16
3.Structura lucrării.....	p.23

CAPITOLUL I

MARAMUREȘUL, CONSIDERAȚII ISTORICO - RELIGIOASE.....p.29

I.1 SATELE ROMÂNEȘTI.....	p.45
I.1.a. Apșa de Mijloc.....	p.53
I.1.b. Biserica Albă.....	p.62
I.1.c. Slatina.....	p.68
I.1.d. Apșa de Jos.....	p.75
I.1.e. Strâmtura.....	p.83
I.1.f. Topcino.....	p.87
I.2. BISERICA MARAMUREȘULUI.....	p.90
I.2.a. Episcopia.....	p.95
I.2.b. Vicariatul.....	p.108
I.2.c. Parohiile și preoții.....	p.113
I.2.d. Mănăstirile.....	p.122

CAPITOLUL II

VIAȚA RELIGIOASĂ ÎN MARAMUREȘUL DE PESTE TISA (1918-1945).....p.129

II.1. PIERDEREA TERITORIULUI DIN DREAPTA TISEI.....	p.134
II.2. DEVOȚIUNEA COLECTIVĂ ÎN MARAMUREȘUL DE PESTE TISA.....	p.143

II.2.a. Pelerinajele la mănăstiri.....	p.147
II.2.b. Procesiuni locale de sărbători.....	p.157
II.2.c. Devoțiunea în cinstea Maicii Domnului.....	p.159
II.2.d. Cultul Inimii lui Isus și al sfinților latini.....	p.165
II.2.e. Cultul icoanelor și al crucii.....	p.174
II.2.f. Practici religioase legate de ciclul agrar și păstorit.....	p.180

CAPITOLUL III

VIAȚA RELIGIOASĂ ÎN MARAMUREȘUL DE PESTE TISA ÎN PERIOADA COMUNISTĂ (1945-1990).....p.186

III.1. INSTAURAREA COMUNISMULUI.....	p.189
III.2. DESFIINȚAREA BISERICII GRECO - CATOLICE.....	p.208
III.2.a. Arestarea și condamnarea preoților greco - catolici români.....	p.225
III.3. PRACTICA RELIGIOASĂ ÎN TIMPUL COMUNISMULUI.....	p.241
III.3.a. Pelerinajele religioase în timpul comunismului.....	p.261
III.3.b. Suprimarea procesiunilor religioase.....	p.263
III.3.c. Devoțiunea colectivă în case particulare.....	p.265

CAPITOLUL IV

VIAȚA RELIGIOSĂ POST - COMUNISTĂ ÎN MARAMUREȘUL DE PESTE TISA.....p.269

IV.1. REÎNVIEREA BISERICII GRECO - CATOLICE.....	p.271
IV.2. REALITĂȚI ALE VIEȚII RELIGIOSE DIN TRANSCARPATIA - UCRAINA.....	p.275

CONCLUZII.....	p.292
BIBLIOGRAFIE.....	p.299
ANEXE.....	p.319

CUVINTE CHEIE

Maramureșul de peste Tisa, Transcarpatia, Ujgorod, Muncaci, Apșa de Mijloc, Apșa de Jos, Biserica Albă, Slatina, Topcino, Strâmtura, Biserica Greco - Catholică, preoți români, comunism, ateism, represiune, gulag, sentiment religios, practică religioasă, devoțiune, cult.

REZUMAT

Până la Revoluția din decembrie 1989, o abordare sistematică a vieții religioase a românilor de peste Tisa a fost imposibil de realizat, cunoscute fiind piedicile politice și instituționale existente. S-au scurs două decenii de atunci iar o aprofundare a sentimentului religios era necesară, în contextul actual european al deschiderii și valorificării trecutului religios și cultural al fiecărei popor ce se dorește european. O cunoaștere mai profundă a trecutului cultural și religios a unui popor sau etnie, devine o sursă de aprofundare a trecutului cultural universal, o înțelegere intrinsecă a istoriei în context istoric și geografic. Ucraina este o țară diversificată cultural și etnic, românii fiind una dintre etniile cu un număr considerabil de locuitori, dispersați pe întreg teritoriul ei, de la Odessa până în Carpați. În spațiul din apropierea graniței cu România este situat Maramureșul istoric rămas între hotarele acestui stat, fiind denumit în lucrarea de față **Maramureșul de peste Tisa**, păstrându-se în acest mod legătura culturală, spirituală și etnică cu frații despărțiți de malurile Tisei. După ocuparea zonei de către Armata Roșie și instalarea comunismului, spațiul sovietic a devenit de nepătruns, etanș, a fost închis cu „sârmă ghimpată și rachete”, după cum a declarat un locuitor al acestei zone,¹ făcând imposibilă orice abordare sau analiză individuală științifică a vieții religioase din satele românești.

În general pentru țările foste comuniste utilizarea istoriei oficiale cu privire la aspectul religios și spiritual, în special cu referire la confesiunea catolică de ambele

¹ Interviu cu Moiş Gheorghe, veteran de război, realizat la Apșa de Mijloc

rituri, este una pervertită, impregnată de ideologie materialistă și confesionalism ortodox, subordonată la vremea respectivă directivelor de partid. Începând de la tratatele de specialitate, manualele școlare, reviste, sau orice altă publicație, toate erau direcționate spre scopul urmărit de către organele de partid, fie ele centrale sau locale.

În ultimul timp istoria orală a câștigat teren devenind un domeniu de cercetare la modă, cercetătorii culegând informații și publicând diverse articole sau prezentând lucrări unice prin care se valorifică trecutul istoric, cultural sau religios al unei zone geografice sau etno-culturale, cum este cazul satelor românești de peste Tisa. De aceea în lucrarea de față, pentru cunoașterea și studierea fenomenului religios din secolul al XX-lea, în special cel din epoca comunistă, a fost utilizată mărturia orală. În ansamblu, instalarea comunismului în Europa a fost o lovitură pentru toate cultele, întrucât au fost suprimate pelerinajele religioase colective, procesiunile, activitatea caritativă și culturală a tuturor cultelor. Politica religioasă promovată de Kremlin însemna limitarea accesului Bisericii în spațiul public, interzicerea participării membrilor de partid la celebrările religioase, fie ele și familiare, limitarea accesului tinerilor spre spațiul bisericii. Povestirea întâmplărilor de viață sau a unor evenimente la care au fost martori, petrecute în acest spațiu, este echivalentul unui jurnal oral, o relatare pe viu și o retrăire a unor situații, o tendință și o aliniere în același timp a obiectivității cu subiectivitatea relatării, oferind posibilitatea descoperirii celor ascunși de către istoria oficială. Amintirea și relatarea acestor tipuri de trăiri și sentimente ne oferă un ansamblu și o imagine vie a trecutului religios a unor români despre care se știe foarte puțin, o imagine a unei perioade despre care nu s-a scris nimic, o așezare „față în față” cu evenimentul, o istorie împărtășită. În lucrarea de față mărturia orală este presărată și combinată cu mărturia scrisă, iar acolo unde sursa bibliografică lipsește cu desăvârșire, rămâne experiența trăită și relatarea ei ca singura formă de reconstituire a unui eveniment istoric local. Pentru aceste localități recuperarea memoriei colective sau individuale este o ieșire din anonimat, o punere în valoare a adevărului trăit, de multe ori în contradicție cu istoria oficială, o recuperare a „istoriei reale” trăită pe tot parcursul perioadei totalitare, nu a celei impuse de ideologia comunistă. Sondarea memoriei românilor de aici a demonstrat încă o dată că istoria oficială a fost pervertită, precum în întreg estul Europei, iar prin recuperarea memoriei se reconstituie istoria locală, prin memorie confruntarea dintre cele două dând naștere unei forme de rezistență împotriva ideologiei și opresiunii sociale sau religioase.

Cu privire la spațiul geografic în care s-a derulat activitatea de cercetare se poate spune că se restrânge la cele șase localități românești, situate în Maramureșul din dreapta Tisei. Când se face referire la zona Maramureșului de peste Tisa practic se vorbește doar despre localitățile românești de aici. Teritoriul Maramureșul istoric care a rămas dincolo de Tisa odată cu trasarea graniței pe cursul apei este mult mai vast, cuprinzând două treimi din Maramureșul de altădată. Astăzi, în acest spațiu românesc și maramureșean au rămas doar șase sate românești, celelalte fiind rutenizate sau maghiarizate în cursul istoriei. Pe parcursul cercetării au fost interviewate persoane implicate în evenimentele suprimării Bisericii, în special cele din familiile preoților. Martori ai unei experiențe trăite dau mărturia cea mai adevărată despre experiența lor religioasă și socială, în mijlocul unui curent tot mai ateist și anticlerical. Mediul social din care provin martorii influențează perspectiva din care sunt rememorate evenimentele. Implicarea sau pasivitatea în fața evenimentelor poate să fie încă o trăsătură caracteristică a mărturiei. Spre exemplu, familia unui preot care a fost arestat poate vedea dintr-o altă perspectivă persecuția, oprimarea religioasă, decât omul simplu care a privit pasiv, deoarece pentru el locașul de cult este reperul vieții sale spirituale, indiferent de cine se află în altar. Uneori, pentru omul simplu nu arestarea preotului care putea semna adeziunea la ortodoxie a reprezentat adevărata persecuție, ci închiderea locașului de cult, limitarea accesului întâlnirii sale cu Dumnezeu. La fel de gravă și iresponsabilă a fost privită transformarea bisericilor în clădiri civile, un act de necredință, îndreptat exclusiv împotriva lui Dumnezeu și a oamenilor. Prin acest act se dădea un exemplu de forță brută utilizată fără excepție împotriva tuturor celor considerați *dusmani*.

Lucrarea de față a fost împărțită în patru capitole principale, divizate fiecare în subcapitole, în care s-a urmărit o analiză religioasă în satele românești din dreapta Tisei pe parcursul secolului al XX-lea. În primul capitol s-a încercat surprinderea pe scurt a istoriei Maramureșului, a satelor care au rămas românești până astăzi. Pe parcursul a trei secole de istorie în Maramureș s-a ajuns ca majoritatea satelor românești să fie ocupate de ruteni, iar la începutul secolului al XX-lea să rămână doar patru. După terminarea celui de al II-lea război mondial vor fi cinci localități românești, iar începând cu anul 1989 se va ajunge la un număr de șase localități românești. Fiecare localitate a fost analizată, pe scurt în procesul istoric și religios, fiind marcate momentele cele mai importante, de cotitură sau de referință în drumul istoric parcurs până în prezent. Tot în acest capitol este analizată Biserica din Maramureș, sub aspect istoric și ecleziastic. Cu

referire la partea ecleziastică subcapitolele care vorbesc despre episcopie, vicariat, parohii și mănăstirile de aici, se prezintă ca fiind parte în organizarea bisericească a Maramureșului. O analiză a fiecărui segment din structura bisericii în parte ne prezintă modul specific de organizare sau evoluție ecleziastică a bisericii de aici, în special începând cu anul 1391 odată cu ridicarea mănăstirii de la Peri la rang de stavropighie, centrul ecleziastic maramureșean vreme de câteva secole.

În capitolul al doilea este analizată în primul subcapitol dezmembrarea Maramureșului istoric. Deși nu se raportează la subiectul principal al lucrării s-a preferat o analiză a despărțirii teritoriului din dreapta Tisei pentru a se putea localiza și defini mai bine ce reprezintă Maramureșul de peste Tisa, adică acel spațiu românesc rupt din trupul țării pe considerente politice, militare și economice. O altă motivație a acestui subcapitol ar fi aceea a lipsei de preocupare și de analiză a acestui subiect, a pârghiilor și complexului de împrejurări care au condus până la urmă la pierdere acestui teritoriu. În perioada comunistă a fost evitat un astfel de subiect, evident din cauza că teritoriul a aparținut Uniunii Sovietice și din cauza obedienței regimului politic românesc față de Moscova. După dezmembrarea Uniunii Sovietice este revigorată o astfel de analiză, iar documentele așezate timp îndelungat în arhive și evitate sunt astăzi readuse la lumină și supuse analizei. Capitolul continuă cu cercetarea vieții religioase înainte de instalarea comunismului în Maramureșul de peste Tisa. Se poate observa în acest capitol o trecere de la prezentarea generală a vieții religioase a Maramureșului în decursul istoriei, la una specifică perioadei secolului al XX-lea, o analiză specială a devoțiunii și practicilor religioase specifice satului maramureșean. Capitolul a fost împărțit în subcapitole unde sunt cuprinse elemente constitutive ale practicilor religioase, cum ar fi: pelerinajele la mănăstiri, procesiunile locale de anumite sărbători, devoțiuni populare colective sau individuale. În această perioadă, mai cu seamă începând cu deceniul al treilea al secolului al XX-lea, a fost implementată în Biserica Greco - Catholică paradigma devoțională latină, cu influențe destul de consistente asupra religiozității greco-catolice din acea vreme. Frecvența sau intensitatea lor diferă de la sat la sat, însă se poate concluziona o adaptare a acestora la specificul tradiției orientale, unele sub forma unor ectenii, și practicarea lor în spațiul comunitar cu scopul unei elevații spirituale, atât a vieții preotului cât și a credincioșilor. Noutățile aduse aici de către preoți au magnetizat parohiile, au animat un suflu spiritual contribuind la practicarea unor virtuți conforme cu prescripțiile devoțiunii. Spre exemplu, mărturisirea și împărtășania deasă, cerută de practicarea devoțiunii în cinstea Inimii lui Isus,

practicarea smereniei și ascultării Fecioarei Maria combinată cu rugăciune Rozariului, specifică membrilor reuniunilor mariane, etc.

În elaborarea acestui capitol materialul bibliografic consultat este variat, cuprinzând atât mărturii orale cât și publicații ale vremii, în special cele apărute în mănăstirea de la Bixad. Devenit loc de pelerinaj pentru credincioșii greco-catolici, mănăstirea a fost un fel de *navă-comandant* a așezămintelor călugărești ale Ordinului Sfântul Vasile cel Mare din România.² Mănăstirea a avut propria tipografie răspândind astfel învățătura creștină prin publicațiile tipărite aici, contribuind decisiv la propășirea vieții spirituale, morale și intelectuale a românilor din zona de nord a României. Unele publicații au ajuns să fie răspândite prin abonamentele care se făceau în parohii, abonamente achitate atât de cler cât și de țăranii de la sate. În capitolul al treilea, pe lângă câteva date despre instalarea comunismului, a fost cercetată practica religioasă greco-catolică după desființarea Bisericii. Sursa principală de informații a fost mărturia credincioșilor rămași fideli crezului catolic dar și a membrilor familiilor de preoți. În urma refuzului lor de a semna trecerea în ortodoxie, cei trei preoți români greco-catolici au cunoscut persecuția și gulagul comunist, iar urmașii lor au primit repede eticheta de fii ai „*dușmanului poporului*”, după cum a declarat fiica preotului Pop Simion Daniel. Este relevantă de asemenea mărturia doamnei preotese Pop Maria Magdalena, acum în vârstă de 93 de ani, cu privire la momentul arestării preotului, al perioadei grele cu care s-a confruntat după aceea, al sentimentului de urmărire din partea autorităților și nu în ultimul rând al permanentelor percheziții la care a fost supusă timp de șapte ani. În general, o astfel de mărturisire este însoțită de multe lacrimi, ceea ce doamna preoteasă a încercat să le ascundă, făcând un gest de „*acuma lasă*”, deoarece era mai important să se cunoască adevărul decât unele sensibilitățile personale.

Practica religioasă în perioada comunistă a fost cercetată sub aspectul trăirii credinței catolice în vremuri de restriște, iar rezultatul a fost observarea unor strategii de supraviețuire a credinței. Drumul credinței parcurs în comun de credincioși s-a despărțit odată cu arestarea preoților, fiecare urmând un traseu mai mult sau mai puțin catolic, ori un drum mai mult sau mai puțin de credință. Închiderea unor lăcașe de cult a fost privită ca persecuție la toate nivelele, nu numai cel clerical, iar venirea unor preoți ortodocși drept impunerea unei trăiri religioase străine de mediul, tradițiile și unele devoțiuni locale. După două decenii de ortodoxie se schimbă oamenii și mentalitățile, iar venirea

² Romul Pop, *Luminile Bixadului*, Editura Scriptorium, Baia Mare, 2009, p. 35

unor preoți va fi privită ca o necesitate, având în vedere lipsa de preoți români în această zonă. La Apșa de Mijloc, preotului Dabija Serafim a fost inițiatorul unui cor bisericesc coagulând într-o oarecare măsură credincioșii risipiți prin Uniunea Sovietică, în speranța unui trai mai bun. În perioada comunistă pelerinajele religioase colective la mănăstiri au fost sistate, ele urmând a fi practicate doar în mod particular. De asemenea procesiunile religioase locale organizate la diverse sărbători au avut aceeași soartă. Au fost înlocuite cu alte demonstrații populare organizate în special la sărbătoarea Învierii Domnului, cu scopul declarat de a se evita frecventarea bisericii și orientarea maselor spre manifestările organizate sub flamura steagului roșu. Mărturiile în cazul preoților, întrucât nu mai este nici unul în viață, sunt luate de la urmașii acestora, fiul, fiica sau ginerele. Singura excepție este doamna preoteasă Pop Maria Magdalena, martor ocular a unor evenimente cutremurătoare, care au fost memorate cu acuratețe. Credincioșii din satele românești au furnizat informații cu privire la practica religioasă pe parcursul celor peste 40 de ani de comunism, din trăirile și exemplul propriu, din amintirile legate de activitățile preoților greco-catolici sau ai celor ortodocși de mai târziu, precum și a altor slujitori ai parohiilor, cantori, crâsnici sau curatori.

Ultimul capitol al lucrării analizează din punct de vedere religios perioada după căderea comunismului, reînvierea cultului greco-catolic și aspecte ale vieții religioase în parohiile românești sau cele din cadrul Eparhiei de Muncaci. Cercetarea principalelor momente imediat după căderea comunismului a scos la suprafață faptul că Biserica Greco - Catolică din Transcarpatia și-a început activitatea publică cu cel puțin doi ani înainte de destrămarea Uniunii Sovietice. Situația politică în URSS după alegerea lui Mihail Gorbaciov, s-a schimbat considerabil. Noua reconstrucție, (*Perestroika*) propusă de politicianul de la Moscova a dat naștere pluripartitismului și posibilității unei exprimări libere. A fost un fenomen de pierdere a inerției politice, iar procesul odată declanșat a avut rezultat dizolvarea sovietelor, a partidului comunist și afirmarea națională a unor state. O „relaxare” politică, socială și religioasă a cauzat destinderea unui *lanț religios strâns prea tare*. Din punct de vedere religios sub Gorbaciov, venit la putere în anul 1985, nu se mai pune problema „uniților”, considerat fiind faptul că potrivit legii și celor peste 40 de ani de interdicție, aceștia nu mai există. A început astfel o mișcare religioasă de exprimare greco-catolică, cu toate amenințările venite din partea autorităților locale, făcute probabil din aceeași inerție politică. La Slatina, preotul Pop Simion-Daniel a început să officieze Sfânta Liturghie cu public în casa personală de pe strada Naberejnaia nr. 2. Acest demers venea în urma unui climat politic și social mai

blând manifestat de autoritățile locale. Credincioșii din Biserica Albă invită pe preotul Vereș Tiberiu, ultimul paroh înainte de venirea comuniștilor, să redeschidă parohia după aproape 40 de ani. În urma unei consultări preliminare cu toți credincioșii prezenți în biserică, se reînființează parohia greco-catolică din Biserica Albă în anul 1989. Acest demers a fost scânteia care a declanșat *ieșirea la lumină* a Bisericii Greco - Catolice din satele românești. După deschiderea parohiei din Slatina și Biserica Albă, vor urma alte două parohii; Apșa de Mijloc și Apșa de Jos.

Sărbătorile religioase revin cu un nou suflu spiritual după căderea comunismului. Practica lor este liberă, potrivită calendarului religios străbun și rămân o *piatră de hotar* în mărturisirea credinței catolice în fața curentului neoprotestant în continuă expansiune în satele românești. Pelerinajele religioase la mănăstiri sunt reluate în mănăstirile românești tradiționale greco-catolice, însă mănăstirile de la Bixad și Moisei nu mai sunt de actualitate pentru românii din Maramureșul de peste Tisa, din cauza frontierei în primul rând, iar faptul că nu au fost retrocedate proprietarilor de drept, constituie un alt argument. Sunt însă vizitate mănăstirile ucrainene Boroneavo și Mukacevo, fiind mai aproape de satele românești, sau uneori cele tradiționale ortodoxe de la Poceaiv și Pecersk.

Sunt amintite de asemenea evenimentele importante din viața eparhiei, care trece la începutul mileniului trei printr-o perioadă de refacere spirituală și ierarhică. Noul episcop venit în fruntea comunității dezvoltă un program cultural-religios cu implicații profunde asupra credincioșilor, mobilizând toată suflarea greco-catolică inclusiv satele românești, a căror prezență se poate observa la toate manifestările eparhiale importante. Plecarea unor preoți și venirea altora este un moment de tristețe pentru unii credincioși dar și de speranță pentru comunitățile românești. Astfel are loc în sufletul credincioșilor un permanent sentiment de părăsire, mai ales din partea preoților veniți din stânga Tisei. Se trece însă peste aceste mici inconveniente având în vedere sentimentul de speranță pe care credincioșii îl pun în noii păstori.

Pentru obținerea informațiilor necesare cu privire la derularea vieții religioase în Maramureșul de peste Tisa, au fost audiați martori ai evenimentelor din perioada comunistă sau urmașii acestora. Cercetarea s-a desfășurat în toate localitățile românești de peste Tisa, cu precădere în cele care au existat greco-catolici anterior venirii comunismului. Astfel majoritatea interviurilor au avut loc la Apșa de Mijloc, Apșa de Jos, Slatina și Biserica Albă, localități în care au existat comunități greco-catolice înainte de anul 1949. Pentru unele aspecte privind latura socială, culturală sau

administrativă, au fost culese informații pe aceeași cale și din satele Strâmtura și Topcino. Au fost interogate un număr de 51 de persoane din toate cele șase localități românești, interviurile fiind realizate pe patru clase de interlocutori; familiile preoților, intelectuali, autorități publice și credincioși. S-au adunat astfel un număr de peste 28 de ore de interviuri, din care 24,6 ore reprezintă interviurile audio, iar 3,4 ore interviurile video. În cazul unor persoane au avut loc două sau chiar trei interviuri, la interval de luni sau ani, aspect specificat în nota de subsol unde apare data interviului. Pentru interviurile realizate transcrierea, tehnoredactarea și editarea aparține autorului. În redactarea interviurilor s-a păstrat modul de exprimare a autorilor, fiind inserate între paranteze explicații cu prescurtarea *nota noastră* (nn.), pentru o înțelegere mai exactă a contextului. Colectarea și aranjarea interviurilor, precum și a tuturor documentelor și fotografiilor realizate în teren s-au constituit în Arhiva Personală Iusco Vasile (APIV), arhivă ce poate fi consultată în legătură cu lucrarea de față.

Pentru exprimarea unor termeni cu referință la practica liturgică existentă, sau a limbajului folosit de către credincioșii greco-catolici, a fost utilizată terminologia folosită în Biserica Greco - Catholică. Acolo unde s-a utilizat un citat a fost reprodusă terminologia folosită de către textul sursă. Pentru alte contexte pot fi observate expresiile: Spirit Sfânt, Doamne îndură-te spre noi, Isus Hristos, și nu Iisus Hristos, folosit de către Biserica Ortodoxă, sau Isus Cristos, expresie folosită de către Biserica Romano - Catholică. S-a preferat utilizarea acestui limbaj deoarece este mult mai aproape de trăirea și sentimentul religios al subiecților acestei lucrări, precum și a autorului.